

МЕЖІ МОВНОГО КОМПРОМІСУ

Мирослава Антонович

Коли на конференції ASN в Колумбійському університеті в березні 2006 року схвильована українська діаспора запитувала мене, а що ж буде з мовними вимогами, задекларованими в програмах декількох партій і блоків, що йшли на вибори, я з «піонерською» готовністю відповідала, що з виборами це питання мине, як завжди минало. Через місяць після виборів, готуючи тези на іншу конференцію, коли декілька обласних і міських рад на сході та півдні України проголосили російську мову регіональною, я з такою ж упевненістю писала, що ці рішення незаконні та що їх оскаржуватимуть прокурори. Такі рішення справді були оскаржені, і нині їх розглядають у судовому порядку. Перше із судових рішень - Бабушкинського районного суду Дніпропетровська - скасувало рішення Дніпропетровської міськради від 24 травня 2006 року про надання російській мові статусу регіональної як суперечне до чинного законодавства України. Працівник Секретаріату Ради Європи з питань імплементації Європейської хартії регіональних або міноритарних мов Хасан Бермек також підтвердив, що, за Хартією, надавати мові певний статус можуть тільки органи центральної влади.

Зратифікувавши в травні 2003 року Європейську хартію, Україна визнала, що положення Хартії застосовуються до тринадцяти мов національних меншин, у тому числі до російської, тобто фактично було змінено предмет Хартії, оскільки вона застосовується не до мов національних меншин, а до регіональних або міноритарних мов. Саме тому проблема внесення змін до Закону про ратифікацію Хартії 2003 року є нині дуже актуальною. У законопроекті «Про внесення змін до Закону України "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин"», що його схвалив Комітет прав людини та основоположних свобод Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права при Президенті України, пропонується передовсім перекласти назву Хартії як Європейська хартія регіональних або міноритарних мов. Термін, який пропонує Володимир Кулик у статті «Регіональна хартія мовного компромісу» - «менш уживані мови», також видається цілком адекватним. Зрештою, держави вільні у виборі термінології, яка, на їхню думку, є найадекватнішою. Термін «міноритарні мови», що його запропонувало Українське бюро лінгвістичних експертиз НАН України, не викликав заперечень у численних експертів, які давали висновки щодо нового перекладу Хартії та щодо законопроекту. Однак у тлумаченні термінів *regional or minority languages*, використуваних у Хартії, треба бути вельми уважним, а також чітко визначити, які ж заходи захисту регіональних або міноритарних мов передбачає держава, ратифікуючи Хартію, і як вони співвідносяться з тими заходами захисту, що передбачені іншими законами України.

Згідно з означенням «регіональних або міноритарних мов» у пункті «а» ст. 1 Хартії, термін «регіональні або міноритарні мови» означає мови, що їх традиційно використовують у межах певної території держави її громадяни, які репрезентують кількісно меншу групу, ніж решта населення цієї держави, та є відмінними від її офіційної мови (офіційних мов). Цей термін не обіймає ні діалектів офіційної мови (терміни «офіційна» і «державна» мова є синонімами) держави, ні мов мігрантів. За такою дефініцією, регіональними або міноритарними є фактично всі мови, крім державної, що їх традиційно використовують на певній території України. Важливим у цьому контексті є визначення терміна «традиційно» - скільки часу мають послуговуватися мовою в межах певної території держави, аби вважати її використання традиційним, і які мови можна зарахувати до тих, котрі традиційно використовували на території України? Відповідь на це запитання мають дати історики та філологи.

У Пояснювальній доповіді до Хартії (Explanatory Report of the Charter) зазначено, що регіональні мови - це мови, якими розмовляють на обмеженій частині території держави, де ними може говорити більшість населення. Прикметник «minority» стосується лише кількості тих людей, які розмовляють цими мовами і не сконцентровані на певній частині території

держави або які становлять меншу кількість осіб на певній території, порівняно з тією кількістю осіб, які розмовляють мовою, поширеною на більшості території держави.

Окрім того, в пункті «в» ст. 1 Хартії подано означення терміна «територія, на якій використовується регіональна або міноритарна мова» як місцевість, де така мова є засобом спілкування такої кількості населення, за якої є виправданим вжиття різних заходів для захисту і підтримки, передбачених у цій Хартії. Хартія не зазначає, ані який відсоток мають становити ті, хто розмовляє регіональною або міноритарною мовою, ані яка це має бути територія.

Якщо порівняти із Законом УРСР «Про мови в Українській РСР» 1989 року, такі території визначено як місця, де мешкує більшість громадян інших національностей (міста, райони, сільські та селищні Ради, сільські населені пункти, їх сукупність). У Декларації прав національностей . України 1991 року Верховна Рада України витлумачила статтю 3 Закону «Про мови в Українській РСР» у такий спосіб, що «в межах адміністративно-територіальних одиниць, де компактно проживає певна національність, може функціонувати її мова нарівні з державною мовою». Конкретизації терміна «компактно», тобто який відсоток мають становити представники такої національності, у Декларації не знаходимо. Як зазначає Домінік Арель, іще в Австро-Угорщині використовували чисельність 20%, яку потім застосували в Румунії та Словаччині для угорської меншини. У Фінляндії цей поріг становить 8%, а в Естонії - 50%. Завданням демографів є визначити, на яких територіях в Україні компактно мешкають люди, що використовують регіональну або міноритарну мову, і який відсоток вони становлять.

Очевидно, базуючись на результатах перепису населення України 2001 року, регіональними або міноритарними мовами в згаданому законопроекті «Про внесення змін до Закону України "Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин"» запропоновано вважати такі мови: білоруську, болгарську, вірменську, гагаузьку, їдиш, караїмську, кримськотатарську, молдавську, німецьку, новогрецьку, польську, ромську, російську, румунську, словацьку та угорську. До цих мов запропоновано застосовувати цілі та принципи, сформульовані в частині II Хартії.

До цих же мов, за винятком вірменської, караїмської та римської, в законопроекті запропоновано застосовувати заходи на підтримку їх використання у суспільному житті, передбачені положеннями частини III Хартії, відповідно до статусу кожної з таких мов і без шкоди для викладання офіційної мови держави. Це ті ж мови, якщо не зважати на грубі помилки в назвах двох мов - новогрецької та їдиш, і ті ж заходи захисту, передбачені Законом про ратифікацію Хартії 2003 року. Зокрема, йдеться про надання дошкільної, початкової, середньої, професійно-технічної освіти або значної її частини регіональними або міноритарними мовами чи викладання відповідних регіональних або міноритарних мов, принаймні тим учням, чії родини цього бажають і кількість яких вважають достатньою для цього. Що ж до університетської та іншої вищої освіти, якщо держава не може передбачити надання її регіональними або міноритарними мовами або забезпечити можливість вивчення цих мов як окремих дисциплін, вона повинна заохочувати й дозволяти надання університетської чи інших форм вищої освіти регіональними або міноритарними мовами і створювати можливості для вивчення цих мов як окремих дисциплін.

Законопроект передбачає забезпечення розгляду документів і доказів, сформульованих регіональною або міноритарною мовою, у кримінальному, цивільному та адміністративному судочинстві із залученням у разі потреби усних і письмових перекладачів. Стосовно органів місцевого та регіонального самоврядування, згідно із законопроектом, держава зобов'язується дозволяти й заохочувати використовувати в них ці мови, створити можливість подавати усні або письмові заяви, оприлюднювати офіційні документи цими мовами, використовувати ці мови у дебатах під час засідань, не вилучаючи, однак, використання офіційної мови держави, та задовольняти, наскільки можливо, клопотання публічних службовців зі знанням регіональної або міноритарної мови про призначення на роботу в тій місцевості, де така мова вживається. Щодо засобів масової інформації, законопроект передбачає вжиття належних заходів для показу програм регіональними або міноритарними мовами, заохочення трансляції радіо- і телепрограм цими

мовами тощо. Передбачено й заходи підтримки діяльності у сфері культури, економічного та соціального життя і транскордонних обмінів ув інтересах регіональних або міноритарних мов.

Важливим доповненням до Закону про ратифікацію Хартії 2003 року є передбачене законопроектом застосування *mutatis mutandis* положень частини III Хартії до української мови в АРК, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Харківській і Херсонській областях та місті Севастополь.

Оскільки питання про регіональний статус зі зрозумілих причин активізувалось саме щодо російської мови, треба проводити пояснювальну роботу серед людей у відповідних регіонах про те, що держава вже давно застосовує заходи, передбачені в Законі про ратифікацію Хартії 2003 року. Говорити про офіційність російської мови в окремих регіонах України, що після президентських виборів 2004 року робить Олександр Мороз (зрозуміло, з якою метою - розпочиналась боротьба за виборця в східному та південному регіонах) і про що сьогодні пишуть деякі шановані політологи, - це юридичний нігілізм, оскільки Україна є унітарною державою. У Конституції АРК проголошено три офіційних мови, але статус автономії це дозволяє. Визнання офіційного статусу окремих мов в окремих регіонах є ознакою федералізації. За такою логікою, угорську мову можна буде проголошувати офіційною в Закарпатській області, румунську - в Чернівецькій тощо. Це означатиме зробити фактичний крок до федералізації України.

Хоч би як окремим політичним силам в Україні хотілося перетворити Європейську хартію регіональних або міноритарних мов у скриньку Пандори, щоби досягнути власних політичних цілей, - це навряд чи вдасться, оскільки Хартія, захищаючи регіональні або міноритарні мови, декотрим із яких загрожує відмирання, не допускає жодних заходів, що здійснювалися б на шкоду державній (офіційній) мові та необхідності її вивчати. Здається, Міністерство юстиції має чітко визначити в листах до всіх обласних, міських і районних рад, на території яких визначені регіональні або міноритарні мови, які заходи захисту цих мов слід здійснювати, згідно із Законом про ратифікацію Хартії. Можливо, тоді мовне питання перестане бути предметом спекуляцій і не йтиметься про мовні компроміси. Мовні відносини не можуть бути предметом компромісів, а мають бути чітко врегульовані лише законом.